

ПЛАТОН ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ФЕНОМЕН

© Миськів І.С., 2002

Розглядається філософська спадщина Платона та її осмислення українськими літературознавцями, на прикладі його діалогу “Бенкет”. Герой Платона зображений в опозиції до соціальної дійсності, бачить недосконалість світу, руйнує усталені стереотипи, шукає гармонізації філософського дискурсу та філософського способу життя.

It deals with philosophical works by Plato and Ukrainian literary critics comprehending of them at the example of his work “Banquet”. The main character protests against social reality, notices world imperfection, destroys established stereotypes. He is looking for harmonization of philosophical wisdom and philosophical way of living.

“Ім’я Платона є не просто відомим, значним чи великим. Тонкими та міцними нитями філософія Платона пронизує не лише світову філософію, але й світову культуру. У європейській історії після Платона не було ще жодного століття, коли б не сперечалися про Платона, то непомірно його вихваляючи, то всіляко його принижуючи в будь-якому відношенні – історико-літературному, історичному чи соціологічному.”

Нами не випадково наведена така цитата зі статті одного з найвидатніших дослідників світу Античності А. Лосева . Нею ми не ставили за мету звернути увагу на обмаль критичних розвідок у вітчизняному платонознавстві. Безумовно, філософська спадщина Платона не була обійдена під час встановлення та розвитку філософії і загальної культури похрещеної Руси-України: зокрема, на роль Платона у розвитку філософської школи Києво-Могилянського колегіуму звертав увагу В. Кондзьолька [3, 18]; Платону присвятив одну зі своїх статей Памфил Юркевич, аналіз її зроблений Д. Чижевським [10, 140 – 143]. Додамо сюди переспіви та переклад “Бенкету” І. Франка [7, 18] та О. Огоновського; “Діалоги” Платона, перекладені та прокоментовані львівськими вченими-класиками; переклад “Держави” [як, наприклад, 6], і побачимо, що це надто мало для такої постаті як Платон. Відмітимо, що переклади “Бенкету” – діалогу, що став предметом нашого дослідження, здійснені І. Франком та О. Огоновським, уже не відповідають ні сучасним нормам української літературної мови, ні вимогам, які ставить сучасне перекладознавство.

Не можемо ми і опертися на український текст спектаклю В. Кучинського “Хвала Еросу”, за “Бенкетом” Платона, підготовлений п. Уляною Головач, з огляду на особливу специфіку подібних текстів .

І тим не менше, вважаємо за потрібне звернути увагу на маловідому історію Франкового перекладу “ Бенкету”. Зрештою, і сам переклад тепер малодоступний не тільки широкому загалу читачів, але й вужчому колу поціновувачів античної філософії та літератури.

І. Франко опублікував переклад Платонового діалогу “Бенкет” (“Сімпозион”) із власною передмовою у 1912 р. Передмова складається з таких частин: 1. Платон, його життя і літературна діяльність. 2. Сімпозион. 3. Мій переклад [8, III – XX]. Переклад Платонового “Бенкету” здійснив син І. Франка – Тарас у 1909 р., як вправу у перекладанні з

грецької мови. Маючи намір опублікувати цей переклад, І. Франко побачив, що перекладач “занадто невільничо дотримується грецького тексту, а тому для руського читача аж надто часто виходить зовсім незрозумілим” [8, XVI – XVII]. У 1910 р. разом із сином Андрієм І. Франко ґрунтовно переробив цей переклад і в грудні 1911 р. написав до нього “Передмову”. Ужгородська дослідниця питання “І. Франко і антична література”, Богдана Баглай звертає увагу, що готуючи до друку Тарасів переклад, І. Франко вніс у нього дві своєрідні зміни: всі діалоги він передав у формі діалогів і всі промови у формі промов, без втручання “той сказав”, надіючись на більшу доступність такої форми; друга зміна – це поділ “Бенкету” на 14 розділів [1, 88 – 89].

Цікавим є також екскурс І. Франка про вплив на літературну форму Платонових діалогів, міфів Софрона та драматичного мистецтва Софокла, Еврипіда та Аристофана. На думку І. Франка, “Бенкет” належить, без сумніву, до найкраще скомпонованих і найглибше обдуманих творів Платона.

Ознайомившись з достатньо обширною літературою, присвяченою Платону можемо ствердити, що питання тематики та композиційної структури “Бенкету” заторкувалося в українському та аналізувалося в російському літературознавстві. Проте, синтетичний портрет філософа та Ерота-Сократа розглядався лише у європейській критичній літературі. Усе вищенаведене та особиста зацікавленість деякими аспектами філософської системи Платона і зумовили вибір теми літературного дослідження.

“Бенкет” разом з “Антологією” є величавим пам’ятником, спорудженим для Сократа. Видатний спеціаліст по Платону А. Любищев вважає “Бенкет” вершиною Платона в сенсі художньої форми, а промову Аристофана кращою за самі його комедії [4, 53]. У цьому діалозі Платон з притаманним йому вмінням поєднує філософські теми та міфологічні символи. Як і в Апології, теоретична частина зведена тут до мінімуму: лише на деяких сторінках, втім, надзвичайно важливих, йдеться про споглядання Прекрасного; в основному діалог присвячений способу життя Сократа, який постає, як зразок філософа. Визначення філософа сформульоване в ході діалогу набирає при цьому наочного вигляду.

Діалог “Бенкет” належить до такого жанру застільних бесід, якому поклав початок Платон і який мав аналоги не тільки на грецькому, але й на римському ґрунті, не тільки в літературі античності, але і в християнській літературі періоду становлення літератури медієвальної.

Якщо засновником жанру симпосія можна вважати Платона, то не слід оминати той факт, що і до Платона гомерівський епос, а також лірика немислимі без теми застільної бесіди [2, XI, 623 – 643], неймовірні пригоди Одиссея не що інше, як розповідь на бенкеті у царя Алкіноя (Одиссея IX – XII), причому ця розповідь носить виразно розважальний і повчальний характер.

Платонівський “Бенкет” з давніх часів був віднесений до етичних діалогів. Він мав підзаголовок, даний Фрасилом, – “Про благо”, а за свідченнями Аристотеля називався “Розмовами про любов”. Обидва ці підзаголовки не протирічать одне одному, оскільки тема діалогу – сходження людини до вищого Блага, яке і є ніщо інше, як втілення ідеї небесної любові.

“Бенкет” і “Федр” Платона настільки наповнені літературним, риторичним, художнім, філософським змістом, що більш-менш повний аналіз вимагає великого дослідження. З огляду на характер нашої роботи, ми торкнемось лише філософської сторони цих діалогів.

Щодо “Бенкету”, то Платон використовує тут по крайній мірі одну важливу можливість, а саме, тлумачить ідею речі, як межу її становлення. Він знав, що відома послідовність величин, що зростає за певним законом, може бути продовжена в нескінченність і може як завгодно близько підходити до основної межі, тим не менше, ніколи її не досягаючи. Все це тлумачення ідеї речі, як безконечної межі і становить філософсько-логічний зміст “Бенкету”.

Але будучи поетом та міфологом, ритором та драматургом, Платон огорнув це вічне прагнення речі до її межі в те, що з усіх побутових сфер більше всього вирізняється безконечним, максимально напруженим прагненням, а саме зарахував його до сфери любовних відносин, адже любов є вічним прагненням і також завжди має визначену мету, хоч і досягає її рідко і ненадовго.

Звертає на себе увагу Перша промова, позбавлена ще аналітичної сили та виставляє лише найзагальніші властивості Ерота. Він трактується в промові Фредра, як принцип, максимально древній та максимально могутній. Проте, дрібна теорія Ерота надто загальна та чужа будь-якого аналізу. Природніше було б розрізнити в Ероті вище і нижче начало. Міфологія підказувала, що вище – це щось просторове, тобто небесне, а вчення про перевагу чоловічого над жіночим підказувало, що вище – це обов’язково чоловіче. Отже, вищий Ерот – це любов між мужчинами. А оскільки в часи Платона вже навчалися відрізнити психічне від тілесного і цінувати перше вище другого, то чоловіча любов виявилася максимально духовною.

Подальше лише поглиблює сказане Павсанієм. У Ериксимаха Ерот з характерними для нього протилежностями отримувал уже космічне значення. Причому ці космічні протилежності не можна було мислити дуалістично, а потрібно було урівноважити їх за допомогою гармонічної єдності вищого і нижчого, показавши неминучість цієї гармонії та жагуче прагнення до неї тих, ким оволодів Ерот. Отже, подальший розвиток цієї позиції вимагав конкретизації Ерота, змалювання його окремих властивостей як з естетичного, так і з етичного погляду. Виникла потреба дати ці властивості в синтетичному вигляді так, щоб всі вони витікали з єдиного і непорушного принципу. Цим якраз і займається Сократ, промова якого озброєна вже складнішим методом трансцендентальної діалектики. Ерот ще не є сама краса, але щось проміжне між красою і потворністю, між блаженною повнотою та бідністю у вічному пошуку. Тут у Платона одразу ж народжується міф про Пороса та Пенні [6, 665], який свідчить про споглядально-речовий онтологізм. Саме тут і виникає знаменита платонівська ієрархія краси, прекрасно проаналізована Ріелом в його “Історії стародавньої філософії”. Ріел стверджує, що тематика краси Платона не була пов’язана з тематикою мистецтва, бо воно є наслідуванням чистої видимості, а не виявом нематеріальної краси, але з тематикою Ерота та любові. Аналіз любові належить до найвидатніших, які дав нам Платон. Ерот не є ані красивим, ані добрим, але є прагненням краси і доброти. Не є богом, але не є і людиною. Не є смертним, але не є і безсмертним. Є він посередником між людиною і богом.

Те, що люди зазвичай називають любов’ю є лише малою часточкою справжнього кохання: любов є прагнення краси, добра, мудрости, щастя, безсмертя, Абсолюту. Любов знає багато доріг, що ведуть до різних ступенів добра, але справжнім володарем кохання є той, хто зуміє їх усі пройти, допоки не досягне найвищого осмислення того, що є прекрасним, в абсолютний спосіб. Найнижчим ступенем любовної шкали є любов фізична, якою є прагнення володіти прекрасним тілом, щоб зародити інше тіло: і вже ця фізична любов є прагненням безсмертя та вічності.

Наступний ступінь є любов між тими, хто є плодовитим не тілесно, але душевно. Вони виростають до рівня духу і серед них знаходяться ті, що люблять душу, мистецтво, справедливість і право, чисті науки.

Нарешті, на вершині любові знаходиться сліпуче осмислення Ідеї Краси в ній самій, Абсолюту [11, 259 – 262].

Таке вчення про вічне та ідеальне царство краси не може обійтися без хоч недоведеної, зате для Платона аксіоматичної міфології краси, що виникла на ґрунті споглядально-субстанціального онтологізму. Зрештою, тут не просто міфологія. Це така міфологія, яка не є наївною, дорефлексивною, але яка вже сконструйована логічно, діалектична, трансцендентальна. За Платоном, щоб мислити тіло, потрібно вже мати поняття тіла, щоб мислити поняття тіла, потрібно уже мати поняття душі, щоб мислити душу, потрібно вже мати ідею душі, і щоб мислити ідею душі, необхідно мислити ідею саму по собі. Це справжній діалектичний кантівський трансценденталізм, лише у Канта граничні ідеї – породження суб'єктивного розуму, а у Платона вони об'єктивні. Тому ми і говоримо, що платонізм – це об'єктивний ідеалізм. Проте, як видно з промови Алкивіада, Платон не просто об'єктивний ідеаліст, а пристрасна, суперечлива, у вічному пошуку, натура. Його об'єктивний ідеалізм пронизаний відчуттям життя, в якому ідеальне і матеріальне безнадійно переплутане та змішане – інколи до повної нерозрізненості. Це підтверджується і зауваженням Сократа про те, що справжній творець трагедії повинен бути творцем справжньої комедії, що можна вважати підсумком усієї філософії ідеї у “Бенкеті”.

Намагаючись визначити термін *sophia*, сучасні інтерпретатори постійно хитаються між поняттям знання і поняттям мудрости, хто називався *sophos* – той, хто багато знає, володіє енциклопедичною культурою, чи той, хто розважливий у своїм поступуванні і вміє бути щасливим? Ці два поняття аж ніяк не виключають одне одне: справжнє знання – це в остаточному підсумку вміння, а справжнє вміння – це вміння творити благо.

Після платонівського “Бенкету” етимологічний зміст слова *philosophia*: “любов, прагнення до мудрости” – стає, отже, самою програмою філософії. Можна сказати, що разом з Сократом, яким він постає у “Бенкеті”, філософія остаточно набуває в історії людської думки свого характерного забарвлення, іронічного і трагічного заразом. Іронічного – тому що істинним філософом буде той, хто знає про своє незнання, знає, що він не мудрий, і кого, отже, не можна назвати ні мудрим, ні нетямущим, хто не знаходить свого місця ні серед невігласів, ні серед мудреців, не належить цілковито ні світу людей, ні світу богів – неприкаяний та безпритульний, як Ерот та Сократ. Трагічного – тому що ця дивна істота, що палає бажанням досягнути недоступної, але такої, що непереборно притягує до себе, мудрости. Подібно до Керкегора, християнина, який хотів бути християнином, але знав, що християнин один лиш Христос, філософ знає, що він не може досягнути свого ідеалу, тому що він не може стати тим, чим він палко бажає стати. Отже, Платон вважає непереборною відстань між філософією і мудрістю. Філософія визначається через те, чого вона позбавлена, через недосяжну трансцендентну норму, яка все ж у певному сенсі є її власною внутрішньою нормою. Платонізму співзвучні знамениті слова Паскаля: “Утішся : ти не став би шукати Мене , якщо би вже не знайшов Мене” [5, 23, 553]*.

Ось чому Сократ зображений у “Бенкеті” одночасно як той, хто стверджує, що зовсім не володіє мудрістю, і як людина, чий спосіб життя викликає захоплення. Тому, що

* За Брюнсквіком.

філософ – це не тільки проміжна ланка, але й посередник, на кшталт Ерота. Він привідчиняє людям світ богів, світ мудрости. Він як ті фігурки силенів, які ззовні виглядають потішними та смішними, а всередині приховують статуї богів. Так Сократ своїм життям і своєю мовою, що чинять магичну і по справжньому демонічну дію, спонукає Алквіада поставити під знак запитання самого себе і признатися собі, що задля того існування, яке він веде, не варто і жити на світі. Відмітимо, що і сам літературний твір Платона подібний на Сократа: це також силен, що ховає під іронією та гумором надзвичайно глибокі поняття.

Не один лише Ерот утрачає в “Бенкеті” колишнє достоїнство і позбавляється свого ореолу, переходячи з розряду богів у розряд геніїв. Щось подібне відбувається і з філософом: тепер це уже не той, хто сприймає від софістів головне знання, а той, хто усвідомлює одночасно свою неповноцінність і своє прагнення до прекрасного і доброго.

Визначення філософа, дане в “Бенкеті”, буде мати першорядне значення для усієї історії філософії. Для стоїків, наприклад як і для Платона, філософ за самою природою відрізняється від мудреця, і в світі цього протиставлення, заснованого на відношенні протиріч філософ зовсім не відрізняється від простих смертних.

Якщо людина упала у воду, кажуть стоїки, неважливо, на яку вона занурилась глибину – все одно вона втопилась [9, 111, 14, 48]. Між мудрим і не-мудрим є специфічна суттєва різниця: лише не-мудрий буває таким у більшій чи меншій мірі, мудрець же відповідає абсолютній досконалості, що не допускає ступенів. Але той факт, що філософ не-мудрий, не означає, що він нічим не виділяється серед інших людей. Філософ усвідомлює свій стан не-мудрости, він жадає мудрости, він старається приблизитися до мудрости, яка в уяві стоїків є особливим трансцендентним станом, що досягається лише раптовим перетворенням. Бо що таке мудрець? Він або взагалі не існує, або зустрічається надзвичайно рідко. Отже, філософ може удосконалюватися, але завжди лише в межах своєї немудрости. Він прагне до мудрости асимптотично, ніколи її не досягаючи.

В інших філософських шкіл не буде такого строгого розмежування філософії та мудрости, проте, на загал, мудрість залишиться ідеалом, що надихає філософа, і, що найголовніше, філософія буде розглядатися, як вправа в мудрости, і отже, як певний спосіб життя. Ця ідея збережеться упродовж віків; ми зустрічаємо її у Канта (Критика чистого розуму та ін.), вона неявно присутня у всіх філософів, які зважаючи на етимологію, визначають філософію як любов до мудрости.

На завершення зробимо невелике узагальнення. Платонівський “Бенкет” обезсмертив Сократа, як філософа, тобто як людину, чії роздуми і спосіб життя спрямовані на те, щоб приблизитися самому та інших, до того способу існування, до того трансцендентного стану, яким є мудрість. Філософію Платона і всі наступні філософські вчення античності, навіть найдалші від платонізму, буде з'єднувати одна спільна особливість: тісний зв'язок філософського дискурсу та філософського способу життя.

1. Баглай Б.Й. *Іван Франко – дослідник античної літератури.* – Ужгород, 1996
2. Гомер. *Иліада.* – М., 1978.
3. Кондзьолка В.В. *Платон: Філософія добра // Платон. Діалоги.* – К., 1955.
4. Любимцев А.А. *Линии Демокрита и Платона в истории культуры* – М., 1977.
5. Паскаль Белз. *Мысли.* – М., 1994.
6. *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1983.
7. Франко І. *Зібрання творів: У 50 т.* – К., 1997. – Т. 9.
8. Франко І. *Симпозіон.* – Львів, 1912.
9. Цицерон. *О пределах добра и зла // Цицерон. Философские трактаты.* – М., 1985.
10. Чижевський Д. *Нариси з історії філософії на Україні.* – Прага, 1931.
11. *Slovník anticke kultury.* – Praha, 1974.